

Жантаев А.С., Заркунов А.С.

С.НААМАТОВДУН «ЖӨЖӨЛӨР» АҢГЕМЕСИ ЖӨНҮНДӨ

Жантаев А.С., Заркунов А.С.

О РАССКАЗЕ «ЖӨЖӨЛӨР» С. НААМАТОВА

Сатыбалды Нааматов кыргыз профессионал жазма адабиятын түптөөнүн башатында турган инсандардын бири. Анын калеминен төмөнкүдөй көркөм чыгармалар жаратылган: «Туштуктө жер төңкөрүшү», «Аял» поэмалары, «Шексиз тилек», «Жөжөлөр». «Молдо Сасык», «Ким жазыктуу», «Тынымкан» аңгемелери, «Барса келбес сапар» повести, «1916-жыл» пьесасы.

Албетте, XX кылымдын 20-30-жылдарында кыргызда жазма адабият жаңы гана калыптанып, өнүгүү жолуна эми түшүп жаткандыктан, С.Нааматовдун бул чыгармаларынын идеялык-көркөмдүк сапаты өтө жогору болбогону белгилүү. Бул туурасында илимий адабиятгарда калыс эле белгиленип жүрөт. Алсак, «Туштуктө жер төңкөрүшү» поэмасы тууралуу мындай делет: «Сатыбалдынын (Нааматов) «Туштуктө жер төңкөрүшү» дегени автор тарабынан «поэма» деп аталса да, жөнөкөй эле узун ыр сыяктуу мүнөзгө ээ. Анда кандайдыр бир сюжеттин нугу жок, тек Кыргызстандын Ош, Жалал-Абад кантондорунда революцияга чейин дыйкандардын турмушу оор болгону, революциядан саал кечигип ишке ашкан жер-суу реформасы жерсиздерге жер бөлүштүргөнү жалаң жалпы сөздөр менен айтылат. Поэманын ырдык касиеттери ашкере жармач» [1.1.65-бет]. Бул туура, анткен менен ал кездеги жаш акын-жазуучулардын баарысынын эле тырмак алды, калем сыноо чыгармалары С.Нааматовдукунан көркөмдүк жагынан да, курулушу жагынан да ашып кетпегени да ырас. Жаңы гана жаралып жаткан жаш адабияттан, эми гана жазуу сырларын өздөштүрө башташкан жаш акын-жазуучулардан мындан артыкты күтүүгө да болбойт эле.

Ошондой болсо да Сатыбалды Нааматов жараткан көркөм туундулар кыргыз жазма адабиятынын тарыхынын жаралуу учурундагы фактылар катары иликтениши абзел. Биз жазма адабиятын тарыхындагы ар бир адабий фактыга назар буруп, изилдегенибизде гана андагы өсүү-өнүгүү процессинин динамикасы айкындалып, азыркы көркөм бийиктиктерге жетүү жолунда кандай ашуулар багынтылганы белгилүү болот. Бул туурасында академик А.Эркебаев мындай бир оюн ортого салат: «Акырында, Ч.Айтматовдун чынында эле татаал, кеп түрдүү жана кеп маанилүү чыгармачылыгы менен иши болгон азыркы кыргыз адабият таануусу бүгүнкү кез караш боюнча анча деле татаал эмес, бирок өз мезгили үчүн татаал жана талаштуу өңдөнгөн, кыйла убактан бери унутта калып келген фактыларды орду-ордуна коюп, иштин аныгына жетүүгө тийиш экендигин белгилегибиз келет. Идеялык жаңылыштыктары бар бир кыйла аз сандагы чыгармаларды жерүү менен ал К.Тыныстановдун, С.Карачевдин, Ш.Кекеновдун, Б.Кененсариевдин, С.Нааматовдун жана башкалардын чыгармачылыгындагы демократиялык, гуманисттик жана социалисттик мазмундагы

туундулардын бардыгынын чыныгы баасын бериши керек» [2.1.250-бет]. Ооба, өткөндөн калган мурастар эске алынбаса адабияттын тарыхы толук изилденди деп айта албайбыз.

Биз ушул максатта С.Нааматовдун «Жөжөлөр» аттуу аңгемесине талдоо жүргүзүүнү чечтик. Бул аңгеме 1928-жылы өзүнчө китепчеде [3.1.] жарык көргөн эле. Тестиер балдарга арналган ал китепчеден автордун «Жөжөлөр» аңгемеси менен катар «Молдо Сасык» деген аңгемеси да орун алган болчу. Бул китепче 28 беттен туруп, текстке байланыштуу сүрөттөр менен шөкөттөлгөн. Андан орун алган сүрөттөрдүн жалпы саны сегиз. Ушундай балдарга арналуу китептин чыгышы С.Нааматов кыргыз балдар адабиятына да еалым кошконун айгинелейт.

Аңгеменин мазмуну анча татаал деле эмес. Башкы каарманы Жумаш аттуу тестиер бала. Ал токойдон термечик терип, отун алып жүрүп, кекиликти кездештирет. Аны кууп барып, уясын таап, беш жумурткасын алып, бирөөнү калтырат. Кекиликтин жумурткаларын тооктукуна кошуп, мекиянга баш-аягы он жумуртка бастырып, жөжөлөр чыгартат. Бир ооз кеп менен айтканда аңгеменин окуясы ушул.

А бирок аңгемени кунт коюп окуганыбызда күтүүсүз табылгаларга дуушар болобуз. Биринчиден, автор бул аңгемесинде кыргыз жеринин кооздугун сүрөттөп, ажайып табият картинасын тартып берген. Ал табиятты кадимки тоодо өскөн кыргыз кулуну катары баалайт. Сөзүбүз куру болбосун үчүн аңгемеден үзүндү келтирели: «Ала-Тоо асманды тиреп турат. Мөңгү эрип, күмүштөй жапт этип, тоо башынан эңкүү тартып кулайт, колотто койдой ташты агызма суу курпулдейт... Колот жакын жерде; анын кумуштей суусу курпулдеп, учкундары кун нуруна чагылышып, көз жоосун алып турду... Сымаптай болгон көк кашка суу күрпүлдөп агып жаткан экен; Жумаш жээкке көмкөрөсүнөн жата калып сууну шимире баштады. Шар аккан суунун майда чачырандылары Жумаштын бетине чабалактап тийип жатат. Жумаш ыргып тура калды. Суу боюндагы калың шиберге буту чалдыгат. Шибердин арасынан байчекейлер кубулуп, көз жоосун алат. Атыр жыгы аңкыганда жарпы жазылат да калат». Табият көрүнүшүн ушундайча кыргыз гана кабыл ала алат.

Дагы бир көңүл буруучу жагдай, каарманыбыз отун алып жүргөнү менен азыркыдай токойго бүлгүн салып, кыйратып талкалабайт, кыйбайт. Күнүмдүк турмушка керегинче сынандарын, куурагандарын гана жыйнап алат. Бул кыргыздын байыртан берки экологиялык таалим-тарбиясын чагылткан маанилүү деталь. Анда аңгемеден дагы бир шилтеме алалы:

«Баятадан бери тыным албай термечик терип жүрүп Жумаштын алы куруп да калды окшойт. Чекесинен чыккан чыпылдаган терди жерге эңкейип, колу менен шыпырып таштады. Тили оозу батпастай

болуп, каны катып суусап турат. Мөңгүнүн мэни муздата кашка суусунан кере-кере жуткусу келет.

Арчанын купкуу думурлеру кара топуракта сойлоп жатат. Жумаш бир жаккы учунан кармап кошуп-кошуп тартса болгону, арчанын дүмүрлөрү суурула келет. Ошенте-ошенте Жумаш кере колтук отун жыйнап алды. Отун көтөрө турган көтөр-мөсүнүн бир үчүн күрмөп калың арчанын арасындагы боштон жерге суналтты. Анын үстүнөжыйнаган дүмүрлөрүн тизмектеп, мыктап туруп танды.

Калың арчанын көлөкөсүндө биртике жатып тынып алууну ойлонду. Бирок уктап калсам үйдөкү жарма кайнатылбай калар, эртең атакем аштык сугара албай калар, деп ойлоду.

Ошентип жатууга Жумаштын моюну жар бербеди».

Бул жерде тарбиялык маани да бар. Жумаш отун аппаратка эртеңки күнү ачка калышаарын билет. Ал ушул иши менен ата-энесинин түйшүгүн жеңилдетип, аларга жардам берип жатат.

Чыгармада камтылган экологиялык, маани-мазмунду төмөнкү үзүндү да ачыктап, дааналантып турат:

«Жумаш жумуртка жөнүндө эчен аңгеме уккан. Ошондуктан бир жумуртканы уяда калтырды. Бул уяга кекилик бирден жумуртканы тууй бермек. Жоголгон балдарына кайгырмак эмес; неге десен: кереги тийди - тереги жыгылды; адам баласынын турмушуна керек болгондуктан алып атат, деп ойлойт».

Мында байыркы ата-бабалардын табияттын ырыскысын керегинче ал, ашык алба, жан-жаныбардын тукумун такыр үзүп салба деген насааты кашкайып эле көрүнүп турат. Кожожаш мерген кайберендин өтүнүчүнө кулак салбай, тукум улоочу текесин атып каргышка калган эмеспи?!

Ал эми аңгеменин идеялык маанисине келе турган болсок, бул чыгармада элдер достугу, интернационализм идеялары орун алган. Муну автор мекиян кекиликтин жумурткаларын тооктукуна кошуп басып чыгарып, чыккан жөжөлөрдү белбей, бүт өзүнүкү санаганы аркылуу тамсилдетип берет. Жумашты орус балдар менен урушпай, ынтымакта болом деп айттырат. Совет доорунда бул идеялар коомдо чоң роль ойноп турганын эске алсак, С.Нааматовдун бул аңгемеси коомдук талаптан улам жазылгандыгы талашсыз болот. Чыгарманы аралап еткен негизги езектүү идея ушул. Анда чыгармадан узундулерду мисалга тарталы:

«Мына энеке! Мына бул мекиянды карачы, кекиликтин жумурткасын дагы эле жерибей басып жатат. Мен, Ыйванды жүн баш, түз кез деп уруштум эле, эми аны менен урушпаймын. Ал дагы эле жакшы. Анан Сергей менен ойнобойм, ал кийим жакшы деп мактанат. Атам бай, Ыйвандын атасы томаяк, кедей дейт. Энекебай сен дагы Ыйванды жакшы көргүн ээ! деди».

«Мекиян чугулуктап балдарына үйрүлөт. Жөжөлөр чыйр-чыйр этап энесине жүгүрүп – кайрадан жер чокуйт. Кекиликтин жумурткасынан жарылган балапандар боз томолук экен; тооктуку сары тыбыттуу экен. Жөжөлөр энесине жүгүрүп барганда, энеси пейилин салып, канатын ачып, аларды бооруна

басып сүйөт. Сен кекилик баласы экенсиң, деп ала-кула кербейт, бардыгын да өз баласына эсептейт, неге десен алардын бардыгына эне болду; алар үчүн көкүрөк жүнүн түлөтүп, азап тартып басты».

«- Энеке канаттуунун эки түрдүүсү «орус менен кыргыздай», алар турмуштун азабын бир тартып, бир тарбия алгандыктан ынтымактуулугун карачы.... Мен Алашкөнүн баласы менен эми не үчүн уруштум экен; катаа талашкан экенмин; мундан кийин бир энеден туулгандай болуп таттуу болуп жүрбөсөм; жүн баш, түз көз деген сөздөрдү таштабасам. Энеке, мен Сергейдин баласы менен ойнобоймун; неге десен ол мени тоотпойт; аны кийими жакшы».

- Ошент уулум ошент; Алашкөнүн уулу менен бир жеңден кол чыгарып жүрө кой. Сен тургай канаттуулардын балдары да бири менен бири ынтымактуу болуп олтурбайбы».

Мына ушул үзүндүлөрдөн аңгеменин маани-маңызы даана ачылат. Совет өкмөтүнүн тузун татып, билимин алып, кызматын кылып жүргөн инсан катары С.Нааматов социалисттик идеологияны өз чыгармасынын тулкусуна жуурулуштурат. Ал кезде жалгыз эле Сатыбалды эмес, башка жаш акын-жазуучуларыбыз деле өз чыгармаларында доордун агымына жараша интернационализм, социализм, элдер достугу идеяларын жар салып келишкен. Алар бул идеяларга жан-дилдеринен ишенишкен, коомдо жайылтууга чын дилинен берилип кызмат кылышкан. Өз доорунун уулу катары С.Нааматов турмуш агымынан четте кала алмак эмес. Ушул жерде көңүл бура турган бир маселе - С.Нааматов контрреволюциялык идеяларды чыгармаларында таркаткан деген НКВДнын жүйөөсү куру сөз экендиги.

Аңгемедеге дагы бир олуттуу идея - жаштарды илим-билимге чакыруу. Өзү алгачкы агартуучулардын бири болгондуктан, кыргыз калкын сабаттуу кылууга күч үрөгөндүктөн, билим берүүнүн түмөн түйшүгүн жону менен тарткандыктан С.Нааматов өсүп келаткан жаш муунду илим-билимге үндөөнү милдетим деп сезген. Чыгармада бул иш да Жумашка жуктөлөт. Жумаш өзү тендүү курбуларын намыстантып тарбиялуу болууга, билим алууга үгүттөйт. Анда чыгармага назар салалы:

«Жумаш кабагын чытып Бердибекке бир тийди, - Эмне учун тазалыгыңды күтпөйсүн; мектептен оку десе ыйлап качтыңбы эле, мына эми өз тазалыгыңды күтө албаган жаман бала болуп чоңоюп калыпсың, деп Жумаш короздонду. Бердибек уялып калды; неге десен, өзүндөй курбусу Жумаш мектептен окуп тыңдуусунуп жүргөндүк. Ичи күйүп намыс кылган бойдон кышында кандай да болсо мектептен окубасамбы, деп өзүнө өзү убада берди».

Ошентип, С.Нааматовдун «Жөжөлөр» аңгемеси тестиер балдар түшүнө ала тургандай жөнөкөй тил менен жазылган, анда балдарга жугумдуу тарбиялык ойлор бар, ошондой эле өз мезгилинин идеологиясын да чагылткан, учуру үчүн мааниси зор мазмундуу чыгарма Бул аңгемени азыркы күндөгү жаш муунга окутса да тарбия бере ала турган күчү бар.

Адабияттар:

1. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 2 томдук. - Фрунзе: Илим, 1987, 1-том

2. Эркебаев А. Кыргыз адабиятынын аз изилденген барактары. - Бишкек: «Учкун» ААК, 2004
3. Сатыбалды. Жежелер. Молдо Сасык. - Прунза: 1928